

Ivanics kölcsönkönyvtára

KIS ELEMÉRNÉ

Százötven évvel ezelőtt, a *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 1816. december 29-i számában az alábbi közlemény jelent meg német nyelven:

„Kölcsön- és olvasókönyvtár Budán. Alulírottnak van szerencséje a nagyrabecsült és tisztelt könyvbarátokat ezúton értesíteni, hogy a magas helytartótanács beleegyezésével a Várban Budán 199. szám alatt 1817. január 15.-én kölcsönkönyvtárat nyit. Ez a kölcsönkönyvtár a tudományok minden szakából tartalmaz könyveket, különböző nyelveken. A bejelentett megnyitáskor részletes tájékoztató kerül nyilvánosságra. Pest, 22. dec. 1816. Ivanics Zsigmond.”

I

1. A könyvkölcsönzés intézményei között a XVIII. század végén Magyarországon három típust különböztethetünk meg. Az *olvasókör* hazai vonatkozásban „az 1790-es évek magyar radikális értelmiségének titkos szervezete volt”.¹ A *Budai Olvasókör* alapítói között *Hajnóczy*, *Versegghy*, *Szentmarjay* is szerepelt, így ezek elsősorban a politikai szervezkedés titkos gócai voltak, ahol olvastak is, elsősorban haladó, forradalmi könyveket, iratokat. — Az *olvasó-kabinet* a könyvkereskedők, könyvkötők alakítják ki: kereskedelmi tevékenységük mellett mellékesen könyveket is kölcsönöznek. — Kifejezetten *kölcsönkönyvtár* az, amelynek tulajdonosa könyveket vásárol s ezeket pénzért kölcsönadja.² Az olvasókabinet illetve kölcsönkönyvtár fogalma a gyakorlatban azonos (idegen nyelvhasználatban is), s az első magyarországi kölcsönkönyvtárak valóban könyvkereskedők, antikváriusok, könyvkötők nevéhez fűződnek.

Az első magyarországi kölcsönkönyvtárat 1787-ben *Kleinod* (keresztneve bizonytalan, Antal vagy Ferdinánd) hozta létre Sopronban. Működését engedély nélkül kezdi, csak később folyamodik nyitási engedélyért. Ekkor kölcsönkönyvtárát megvizsgálják, s tiltott könyveket is találnak benne. Végül megkapja az engedélyt, de úgylátszik nem él vele, mert néhány hét után *Haas* Ignác soproni könyvkereskedő azzal kér engedélyt, hogy nincs kölcsönkönyvtár a városban.³ Ugyanebben az évben *Gleixner* János pesti könyvkereskedő is kiadta kölcsönzési katalógusát. 1788-ban *Doll* és *Schweiger* Pozsonyban adott ki hasonló katalógust, amely 1490 egységet tartalmazott.⁴

Míg az említett kölcsönkönyvtárak valószínűleg csak német, latin és francia nyelvű könyvek kölcsönzésével foglalkoztak, addig *Müller* Ferenc 1789-ben nyílt győri kölcsönkönyvtárában már magyar szerzők művei is szerepeltek. Jóllehet

anyagáról katalógus nem maradt fenn, többek közt *Kisfaludy* Sándor feljegyzéseiből — ki a kölcsönkönyvtár olvasóköréhez tartozott — következtetni lehet, hogy klasszikus írók (*Shakespeare, Goethe, Schiller*) és divatos német írók (*Kotzebue, Iffland* stb.) mellett a könyvtárban magyar szerzők művei is megtalálhatók voltak.⁵ Könyvszáma nem nagy: 227 darab, de ez tekinthető az első magyar kölcsönkönyvtárnak,⁶ mintegy 150 magyar nyelvű könyvével.

1790-ból a győri származású, Sopronban lakó *Németi* Mihályról tudunk, ki „Olvasó-Kabinétet kezd állítani, de nem tudja, hol és kinél kellene minden új magyar könyvet megszerezni?”⁷ Ugyanebben az évben *Pfundtner* Mátyás soproni könyvkötő nyit kölcsönkönyvtárat s 1794-ben kiadja katalógusát, melynek 38 oldalán 771 könyv szerepel. A katalógus nem egészen szabályos, a regényeknél néha elhagyja a szerző nevét, helyette megjegyzéseket fűz hozzá, de a nyomás helyét és évét pontosan feltünteti. A könyvek legnagyobb része szépirodalom, de filozófia, útleírás is található köztük, sőt a francia forradalom kérdésével is több mű foglalkozik. Magyar és francia nyelvű könyvei nem voltak. A használati díj napi 1, havi 30 krajcár volt.⁸

1793-ban Pesten *Mossotzi Institoris* Gábor megnyitja az első csak magyar könyvekből álló kölcsönkönyvtárat. Katalógusa 272 tételt tartalmaz, egy tétel alatt azonban néhányszor több könyv is szerepel, így mintegy 300 kötet az állománya. A 272 tételből 178 eredeti, illetve „honosított” magyar munka. Katalógusának folytatása 1796-ban jelenik meg, de ez már nem kölcsönkönyvtári, hanem teljesen kereskedelmi célú katalógus, s árat is közöl. Kölcsönzési díja: napi 1, havi 30 krajcár.⁹ *Pápay* Sámuel igen hasznosnak tartja működését a magyar irodalom terjesztésében: „ez okáért megérdemli Mossotzi Institoris Gábor Pesti könyvtáros, — írja róla — hazafiúi szép igyekezetéért a neve jó emlékezetben legyen a Magyar Literaturában.”¹⁰

A *Ferenc*-kori reakció 1799-ben valamennyi kölcsönkönyvtárat betiltotta.¹¹ Több mint egy évtized után 1811. március 26-án Budán a Helytartótanács foglalkozott a kölcsönkönyvtárak kérdésével. Ekkor rögzítették a kölcsönkönyvtárak számát: Budán 1, Pesten 2, Pozsonyban 1 kölcsönkönyvtár lehet.¹²

1811-ben *Müller* József kért engedélyt Pesten kölcsönkönyvtár nyitására és 400 Ft biztosítékot fizetett le. Kölcsönzési szabályzata német nyelven jelent meg.¹³ — Ez időben a másik pesti kölcsönkönyvtáros *Leyrer* József volt, kb. 500 könyvet kitevő állománnyal.¹⁴ — Így amikor 1813-ban *Kilián* Károly pesti könyvkereskedő kölcsönkönyvtár nyitási engedélyt kért, azzal utasították el, hogy az engedélyezett számú kölcsönkönyvtár már működik.¹⁵

Budán 1817. január 15-én *Ivanics* Zsigmond budai könyvkereskedő nyitott kölcsönkönyvtárat.

2. *Ivanics* Zsigmond a szabadságharc előtti időszak budai és pesti könyvkereskedőinek, kölcsönkönyvtárosainak legérdekesebb alakja. Bécsi születésű, de magyar származású, képzett, tanult ember, ki bölcséletet, jogot hallgatott s törvényszéki gyakornok is volt. Először Bécsben volt könyvkereskedése, majd 1801. március 23-án kért Budán könyvkereskedési engedélyt,¹⁶ melynek birtokában üzletét 1807-ben nyitotta meg. Első nyomtatott könyvkereskedői katalógusa 1810-ben jelent meg.¹⁷ Főleg idegen nyelvű munkákat és antikváriákat árult.¹⁸ 1815. április 5-én kéréssel fordul Pest város magisztrátusához, hogy budai könyvkereskedését Pestre helyezhesse át. Megemlítette több éves tapasztalatát, magánéletének, politikai magatartásának kifogástalanságát. Megbízhatóságának iga-

zolására többek közt *Széchenyi* Ferencre, *Teleki* Sámuelre hivatkozott. Hangsúlyozta, hogy nincs szándéka a már működő könyvkereskedők üzletkörébe avatkozni, új könyvekkel, folyóiratokkal nem kíván foglalkozni. S talán döntő indokul kiemelte, hogy Pesten kizárólag régi könyveket árusító könyvkereskedés nincs, neki viszont ehhez jelentős könyvkészlete és gyakorlata van.¹⁹ *Hoffmann* Antal a könyvtárosok társulatának városi komisszáriusa és a könyvkereskedők véleménye alapján a tanács 1815. április 17-én megadta a jogot *Ivanics*nak régi munkák árusítására. Ő azonban — nem lehet tudni miért — csak két év múlva, 1817. április 17-én nyitotta meg pesti antikváriumát, nem sokkal azután, hogy budai kölcsönkönyvtára működni kezdett s kölcsönkönyveinek jegyzéke megjelent.

1818 október elején *Ivanics* újabb beadványt nyújtott be a pesti tanácshoz. Ekkor azt kérte, hogy budai kölcsönkönyvtárát is Pestre helyezhesse át. Indokai: Pesten már csak egy kölcsönkönyvtár (a *Leyrer*-féle) működik az engedélyezett kettő helyett, s mivel saját könyvkereskedése Pesten van, budai kölcsönkönyvtárát nem tudja kellően gondozni. Nagyszabású kölcsönkönyvtárát kíván létesíteni, s a katalógust be is mutatta a könyvvizsgálónak. Kötelezi magát a 400 Ft biztosíték és a 150 Ft évi díj pontos befizetésére.

A tanács újra kikérte a könyvkereskedők véleményét. *Eggenberger*, *Hartleben*, *Kilián* György, *Leyrer* József, *Müller* József a kérést pártolták azzal a kikötéssel, hogy *Ivanics* új könyvekkel nem kereskedhet.²⁰ Egyúttal rámutattak arra, hogy a kölcsönkönyvtárak nemigen tudnak fennmaradni: *Institoris* tönkrement, *Müller* József önként bezárta kölcsönkönyvtárát, *Leyrer* is nagy anyagi nehézségekkel küszködik.²¹ 1819. február 13-án *Ivanics* megkapta az engedélyt, s teljesítette az előírásokat.

Azonban *Ivanics* folyton utazik, vásárol, halogatja a megnyitást. 1823-ban *Erb* Frigyes folyamodik kölcsönkönyvtár nyitási engedélyért, melyben arra hivatkozik, hogy *Leyrer* kölcsönkönyvtárának állománya alig több 500 kötetnél, *Ivanics* pedig még meg sem nyitotta pesti kölcsönkönyvtárát.²² Erre a helytartó-tanács 1824-ben elrendelte, hogy *Ivanics* két hónapon belül nyilatkozzék a megnyitás ügyében. A pestvárosi tanács vizsgálata alkalmával megállapította, hogy *Ivanics*nak több mint 5000 értékes könyve van.²³ *Ivanics* ekkor haladékot kért, hivatkozott arra, hogy 5000 kötetet meghaladó állományát még nem tudta katalogizálni.

Végő soron a tervezett pesti kölcsönkönyvtárát *Ivanics* sohasem nyitotta meg. Kölcsönkönyvtárával kapcsolatban csak két évtized múlva hallunk róla ismét. 1844. július 7-én kérésére — melyben szerencsétlen sorsára és annak következményeire hivatkozik — a tanács visszaadta neki 400 Ft biztosítékát s egyúttal megvonta kölcsönkönyvtár-nyitási jogát. — 1844. december 9-én *Ivanics* meghalt. Készpénz nem maradt utána, de pesti és budai könyvraktárában állítólag 100 000 könyv volt található.²⁴

3. Az *Ivanics* előtti kölcsönkönyvtárak olvasóközönségéről kielégítő adatok nem állnak rendelkezésre. Egyedül a győri *Müller* Ferenc-féle kölcsönzőről tudjuk, hogy a tanuló ifjúság volt a törzsgárdája. De arról, hogy az értelmiség, a polgárság hogyan vette igénybe, már nincs adat.²⁵

Így feltevésekre vagyunk utalva abban a kérdésben, hogy *Ivanics* milyen olvasóközönségre számíthatott. Ehhez Buda, illetve Pest-Buda kulturális fejlődése nyújthat némi támpontot. — Az egyetemet könyvtárával együtt 1777-ben helyezték Budára, majd 1783-ban Pestre; így jelentős tudós testület került ide,

s vele az egyetemen tanuló diákok száza. Az egyetem hallgatóinak száma 1817-ben nem sokkal maradhatott el az 1821-re közelítően kiszámított ezernél. A helytartótanács, kamara s a többi központi hatóság Budán volt. Ez mintegy 500 főnyi hivatalnokgárdát jelent, de egyúttal *Ivanics* számíthatott arra is, hogy a Pesten lakók hivatalos ügyeiket Budán kényszerülvén elintézni, egyrészüik esetleg könyvtárát is felkeresi. A pesti oldal értelmiségének számát kb. 700-ra lehet becsülni.²⁶ De már számítani lehet az egyre jelentősebb kispolgárságra is, a kereskedőkre, mesteremberekre, stb. Hiszen egymás után indulnak meg a hírlapok, folyóiratok, s magyar nyelvű művek is egyre nagyobb számban jelennek meg. Gondolhatott *Ivanics* az átutazókra, a vidékiekre is.²⁷

Ami a várható olvasóközönség nyelvtudását illeti, *Ivanics* számíthatott arra, hogy az olvasóközönség legnagyobb része tud németül, hiszen a városi lakosság túlnyomóan német volt (Pest-Buda 30%-a magyar, 56%-a német). Az értelmiség latin műveltségű volt, de nemesi rétegében magyar anyanyelvű; a „deákság” leküzdése még alighogy elkezdődött. Ezenkívül a magasabb beosztású hivatalnokok, a bírák, ügyvédek, orvosok, stb. egy része nyilván francia, angol, esetleg olasz nyelven is olvasott.

Ezen körülmények és a számításba vehető olvasóközönség feltételezett olvasási igénye nyilván jelentős szerepet játszottak *Ivanics* kölcsonkönyvtárának összeválogatásánál.

II

1. *Ivanics* kölcsonkönyvtárának lajstromát kétnyelvűen, magyarul és németül jelentette meg. A címlap is kétnyelvű: „Bücherverzeichniss der öffentlichen LEIH – BIBLIOTHEK des Sigmund v. Ivanics Nro. 1. — Ns. IVANICS ZSIGMOND közönséges KÖLCSÖNZŐ KÖNYVTÁRJÁNAK lajstroma I-ső Sz. — Ofen, gedruckt mit königl. ung. Universitäts-Schriften 1817.”

A címlap hátoldalán a tárgyalt szakokat tünteti fel: „I. Paedagogik (ent. Erziehungsschriften.) Pag. 1. Neveléstudomány. Első lap. II. Philologie. Pag. 10. Nyelvtudomány. Tizedik Lap.” Ezután következik az „Előbeszéd a nagy-érdemű Olvasó Közönséghez” a római számmal jelzett III—VII. oldalig német, majd VIII—XII. oldalig magyar nyelven; ezt követően — a már arab számmal jelzett — 1—10. oldalig az „I. Paedagogia”, a 10. oldal közepétől a 83. oldalig a „II. Philologia” szakba sorolt könyvek jegyzéke. A 85. egy díszes keretézéssel nyomott üres oldal, ezután 13 függőlegesen vonalazott oldalt látunk az alábbi (eredetiben német nyelvű) fejléccel:

Szám	Kötetek száma	Az átvett könyvek címe	Az átvétel napja

s végül két oldalt:

Az előfizetés hónapja és napja	Előfizetett				Betét		Az olvasójog tart-ig
	hónap	nap	Ft	kr	Ft	kr	
fejléccel.							

Az előbeszéd bevezetőjében *Ivanics* elmondja, hogy „Budán, a Várban, a Mlgs. Gróf *Brunsviki* Házban, a 199 Szám alatt levő” kölcsönkönyvtár lajstromának elkészítése „nem kevés munkába és Időbe” került, s azt először a „szokott szoros Tudományi-Rendben” — vagyis nyilván a könyvtárakban is használatos, részletesen beosztott szakrendben — állította össze. De a kinyomtatás előtt több tudós kívánságára szándékán változtatott, s jegyzékét „minden Tudományban külön külön, minden alsóbb Felosztások nélkül, csak az A, -B, -C Rendi szerént” dolgozta újból át. Könyveinek lajstroma így is fog megjelenni; az első részt most bocsájtja az olvasók elé.

A következők során 11 pontban tárgyalja a kölcsönkönyvtár használati szabályzatát. A használati díjat, egy évre 30, félévre 16, negyedévre 8, egy hónapra 3 forintban állapítja meg, de a kevesebb jövedelműeknek lehetővé teszi a havi előfizetést 2 forinttal. Az utóbbi összegért az előfizető egy könyvet választhat, majd visszaadása után másikat. — Az előfizetés alkalmával 5 Ft „biztosítópénzt” is le kellett tenni. Az előfizetésnek legalább egy hónapinak kellett lennie, de az átutazóknak lehetőséget adott darabonként 9 krajcárért való kölcsönzésre, ha befizették biztosítékul a kölcsönvett könyv egész árát is. Ugyanez vonatkozott azokra is, akik egyszerre több könyvet kívántak huzamosabb időre kölcsönvenni.

Több mint fél oldalon keresztül ír a könyvek épségének megőrzéséről, tisztántartásáról. Megjegyzi, hogy a „Tenta, Pipa, Gyertya, s. t. a. f. által bémocsokolt Könyvek vissza nem vevődnek, hanem az egész Könyv Árrának le kell fizetődni...”

Az 5. pontban rögzíti, hogy az olvasóknak a kölcsönkönyvek lajstromát meg kell venniük; — ezt az I. kötetet 36 krajcárért. A jegyzéknek — az előzőekben már említett — díszes keretezésű tiszta lapjára felírja az olvasó, „a maga érdemes Nevét, Kharakterét, Lakhelyét, Előfizetésének Summáját”, s a függőlegesen vonalazott táblázatba a kölcsönözni kívánt könyvnek lajstromi számát, címét, stb. amint az már a fejlécből következik. A könyv visszaadásánál a régít törli, s az újabban kölcsönzött könyvet írja be. Majd megemlíti, hogy a vidéki olvasókkal — akik több darabot kívánnak elvinni — külön egyességet köt.

A könyvek gyors forgása érdekében általánosságban a leghosszabb kölcsönzési időt *Ivanics* három hétben határozta meg. Biztonság kedvéért megemlíti azt is, hogyha valaki az előfizetésnél rövidebb idő után akarja a kölcsönzést abbahagyni, az előfizetett pénzt nem kapja vissza. Mivel előfordulhat, hogy az olvasó által választott könyv éppen másnál van, kéri az olvasókat, hogy egyszerre több könyv lajstromi számát írják fel egy papírlapra. Végül a 11. pontban közli a kölcsönkönyvtár nyitvatartási idejét, amely a vásár- és ünnepnapok kivételével reggel 8-tól 12 óráig, délután 3-tól 6-ig tart.

Majd befejezőjében ezt írja: „Ezen Intézetnek Alkotásában, egyéb Igyekezeitem között, mindenek fellett arra törekedtem, hogy minden régibb és újabb Nemzeteknek Literatúrájából, minden Tudományokra tartozó Könyvek közül a' leghasznosabbakat, és egyéb Tekintetekben is a' Tudósok' közönséges Heljbenhagyásokat leginkább Megérdemletteket szereznem meg, jól tudván, melj sokkal drágábbnak kelljen lenni az emberi Élet' rövid Idejének, mintsem hogy annak legkissebb Részecskéjét is a' minden Megválasztás nélkül való czéltalan Olvasásra lehetne vesztegetni.” De mulattató könyveket is lehet találni, „a' meljek az elfáradt Elmének Megvidámítására, különösen pedig, a' Gyönyörködtetés mellett, a' Szív' Formálására, szelíd erkölcsi Érzéseknek, 's jó Indulatoknak Felgerjesz-

tésére, és azáltal a 'belső Boldogság' megszerzésére céloznak." Végül megemlíti, hogy a lajstromának hátralevő darabjai is munkában vannak, s megjelenésükről külön fogja értesíteni az olvasóközönséget.

2. *Ivanics* lajstromának következő — de meg nem jelent — darabjai a pedagógia és filológia szak után nyilván a következő szakokat tartalmazták volna: irodalomtörténet, teológia, jogtudomány, orvostudomány, filozófia, matematika, természettudomány, gazdaságtan, földrajz és történelem, szépművészet, politika. Ezt bizonyítják könyvkereskedői katalógusai, többek közt pesti antikváriumának katalógusa (*Catalogus Librorum apud Sigmundis Ivanics, Bibliopolam Pesthini*, in Platea Sebastiani Nro. 289. Apposito pretio in Conv. Mon. venalium), amely 1842. évi és ebben az az antikváriumában megvételre ajánlott könyveket a fenti szakrendben közli.

III

Mint már említettük, *Ivanics* kölcsönkönyvtárának I. számú „lajstroma” a pedagógiai és filológiai könyvek jegyzékét tartalmazza. E jegyzék 1992 tételt sorol fel, ebből 181 a pedagógia és 1811 a filológia szakban szerepel.

A pedagógia szakban szereplő művekből

133 darab	73,5%	német
28 darab	15 %	magyar
11 darab	6 %	francia
8 darab	5 %	latin
1 darab	0,5%	angol nyelvű

A magyar nyelvűekből 18 fordítás, 9 eredeti mű, 1 pedig többszerzős munka. Három magyar szerző műve nem magyar nyelven jelent meg. A pedagógiai műveket túlnyomórészt a XVIII. század második felében, illetve a XIX. század elején írták; kiadásuk időpontja is a századforduló körül van, s 1750 előtt kiadott mű nem szerepel köztük.

A pedagógiai könyvekkel a továbbiakban nem kívánunk foglalkozni, de a „filológia” szakba sorolt műveket részletesebben kívánjuk megvizsgálni.

1. *Nyelvi megoszlás* szerint az 1811 műből — talán pontosabban „tételből” — 205 magyar nyelvű (11%), 1606 pedig idegen nyelvű. A magyar nyelvűek közül 110 eredeti mű és 95 fordítás. Az idegen nyelvű művek nyelvek szerinti megoszlása — a jegyzék címadataira támaszkodva — a következő:

német	729 db (tétel)	40%
latin	707 db (tétel)	39%
francia	108 db (tétel)	6%
olasz	29 db (tétel)	2%
angol	17 db (tétel)	1%
egyéb	16 db (tétel)	1%

A címléírás alapján van még 66 latin—görög, 2 német—görög, 2 francia—görög kétnyelvű kiadás (a cím nyelve latin, német, illetve francia); 6 latin nyelvű címmel szerepel, de a cím után megjegyzi, hogy görög nyelvű. Vagyis a görög nyelv — a táblázaton belül — 76 (4%) műben olvasható.

2. A kiadás időpontja szerint a kiadványok az alábbiak szerint oszlanak meg:

XVI. századi	72 tétel	4%
XVII. századi	124 tétel	7%
1700—1750 év közötti	152 tétel	8%
1751—1775 év közötti	278 tétel	15%
1776—1800 év közötti	602 tétel	33%
1801 utáni	316 tétel	18%
kiadási év nélküli	267 tétel	15%

A legrégebbi mű az 1501. évből való („*Tortelli A. J.: Ortogr. ord. alphab. Venett.* 501.”), a legújabb 1816-ból.

A könyvek közül 136 anonym vagy többszerzős, 24 kolligátum, 1651 pedig 742 szerzőtől származó egyéni szerzős, önálló kötetben szereplő mű. Ebből 99 antikvitas feldolgozásnak tekinthető — vagyis elsősorban szöveggyűjtemény, antik források alapján készült feldolgozás, szemelvények közlése, az antik kor irodalmáról és régiségeiről írt mű — amely 90 szerző munkája, illetve feldolgozása. Vagyis 1552 az egyéni, önálló munka, mely 652 szerző alkotása.

3. A könyvjegyzékben *Ivanics* német nyelven közli, hogy a philologia szakba a „nyelvek és betűírás eredetének történetét, általános nyelvtudományokat a titkosírás művészetét (rejtjel és kibetűzés); bírálat művészetét (kritika); általánosságban a nyelvtanítást, nyelvtanokat, olvasókönyveket, szótárakat; a klasszikus írókat a régi és új nemzetek nyelvén; a görög és római, stb. régiségeket” sorolta be.

Ennek figyelembevételével megvizsgáltuk, hogy az antik — jórészt görög és római — szerzők művei, a nyelvészettel, szépirodalommal foglalkozó művek, s az *Ivanics* felsorolásában még említett egyéb munkák hogyan oszlanak meg.

Az 1552 egyéni szerzős önálló művet vizsgálva — az összegzések ellenőrzése ezeknél volt egyértelműen biztosítható — a következő megoszlást kaptuk:

antik szerzők műve	468 tétel	30%
nyelvészeti mű (nyelvkönyv, szótár stb.)	260 tétel	17%
szépirodalmi mű	684 tétel	44%
egyéb munka	140 tétel	9%

A görög és római szerzők 451 művéből 233 szépirodalmi, 90 történelmi, 62 filozófiai, 15 orvostudományi műnek tekinthető, de a maradékban a szakácskönyvtől kezdve a vízvezetéképítésig úgyszólván minden szakterület megtalálható. A további 17 ókori mű egyiptomi, alexandriai, zsidó, perzsa stb. szerzőktől származik.

A középkor és újkor szerzők szépirodalmi műveiből 376 német, 82 magyar, 106 francia, 52 angol, 37 olasz író alkotása; a nyelvészeti könyvekből 128 német, 49 magyar, 17 francia, 18 olasz, 28 szláv szerző munkája.

4. Már az előbbi összeállítás is szükségessé tette annak megállapítását, hogy a művek 652 szerzője nemzetiség szerint hogyan oszlik meg, illetve az általuk írt művek száma ezen szempontból vizsgálva — függetlenül a mű nyelvtől — hogyan alakul. Ezt a következő összeállítás tartalmazza:

nemzetiség	szerzők száma	%	művek száma	%
német	242	36	577	36
római	81	12,5	251	16
görög	80	12,5	200	13

nemzetiség	szírzők száma	%	művek száma	%
magyar	71	11	145	9
francia	56	9	141	9
angol	24	4	61	4
olasz	34	5	62	4
szláv	19	3	33	2,5
egyéb	45	7	82	5,5
vagyis összesen	652		1552	

A szerzők megoszlását századonként, továbbá a könyvek megoszlását a megírás időpontja szerint vizsgálva az alábbi adatokat nyerjük:

korszak	szírzők száma	%	művek száma	%
ókor (i. e. VIII.—i. u. V.)	170	26	468	30
középkor (i. u. VI.—XIV.)	12	2	17	1,5
XV. század	10	1,5	11	1
XVI. század	32	5	57	3,5
XVII. század	57	8,5	145	9
XVIII. század és XIX. eleje	371	57	854	55

Az ókort tovább részletezve az i. e. VI—V. századból 23 szerző 71 művel, az i. e. III. századból 11 szerző 38, az i. e. I.—i. u. I. századból 47 szerző 187, a II—III. századból 35 szerző 72 művel szerepel.

5. *A könyvek kiadási helyét a könyvjegyzék könyveinek több mint háromnegyedénél feltünteti. Az 1520 műből, melynél a kiadási helyet feltüntette, 214 Magyarországon, 310 Ausztria—Csehország és Horvátországban, 684 Németországban, 60 Olaszországban, 66 Franciaországban, 84 Hollandiában, 12 Angliában, 50 Svájcban, 44 más országokban jelent meg.*

A kölcsönkönyvtárban szereplő 214 Magyarországon kiadott mű megjelenési hely szerinti megoszlása a következő:

Buda	33	Szeged	2
Pest	62	Kolozsvár	5
Szeben	3	Bártfa	1
Vác	2	Komárom	5
Marosvásárhely	1	Veszprém	2
Nagyvárad	7	Pécs	1
Pozsony	48	Győr	12
Kassa	11	„Széphalom”	3
Debrecen	5	Sárospatak	1
Lőcse	2	Sopron	2
Nagyszombat	4	Eger	2

A fenti kétségkívül Magyarországon kiadott műből 172 magyar, 42 idegen nyelvű. Ez utóbbiból 22 idegen szerzőjű, s 20 magyar szerző idegen nyelven írt műve.

Külföldön 19 magyar nyelvű művet (18 db-t Bécsben, 1 db-t Prágában), magyar szerző idegen nyelven írt műveiből pedig 15 db-t adtak ki (Bécs 8, Leipzig 1, Zágráb 1, Göttinga 2, Berlin 1, Nürnberg 1, Prága 1).

A könyvek külső adatainak áttekintése után rátérhetünk *Ivanics* kölcsönkönyvtárának *tartalmi* vizsgálatára. Megvizsgáljuk, hogy a tudomány- és irodalomtörténetileg jelentősebb szerzők közül kik szerepelnek a lajstromban, a gyakrabban előforduló szerzőknél feltüntetjük műveik, illetve kiadványaik számát is. Szemlénknél — mivel már számszerűségi követelményekhez nem vagyunk kötve — a kolligátumokban szereplő műveket is figyelembe vehetjük. Ilyen úton igyekszünk a kölcsönkönyvtár tartalmi, szellemi értékét érzékeltetni.

1. Szemlénket így a görög irodalommal, filozófiával, történetírással és egyéb szaktudománnyal kezdjük. — Az irodalmat *Homeros* nyitja meg 17 könyvtári könyvvel. Ezek között az *Ilíász*, *Odyssea*, *Hymni*, *Batrachomyomachia* szerepel, részben görög, részben latin nyelven, de német, angol és magyar nyelvű fordítást is találunk, mely utóbbit az 1809. évi, sárospataki kiadású Nagy Ferenc által fordított *Batrachomyomachia* képviseli. Majd időrendben az i. e. VII. századi költő, *Hesiodos* következik.

A görög dráma nagy képviselőit mind megtaláljuk: *Aischylos* 2 művel, melyből egyik magyar fordítás (*A lebilincszett Prometheus Versegly* fordításában és jegyzeteivel), *Sophoklest* 3, *Euripidest* 2 kiadvánnyal, a vígjátékiró *Aristophanest* szintén 2-vel. *Pindaros* és lírája 5, *Anakreon* 8, *Aesopus* meséi — illetve az életével foglalkozó tanulmányok — 8, *Xenophon* művei 15, *Isokrates* és *Demosthenes* szónokművészete 2, illetve 3 kiadvánnyal található, de *Kallimachos* himnuszai és *Sappho* versei sem hiányoznak. — A filozófiát az i. e. VI. századból *Pythagoras*, az V.-ből *Demokritos*, a IV. századból *Herakleides*, *Ponticus*, *Platon* és *Epikuros* képviseli. — A nagy történetírók közül *Herodotos*, *Thukydides*, *Polybios*, *Diodoros Siculus*, *Plutarchos* nevét látjuk a kölcsönjegyzékben.

A többi szaktudomány nagy képviselőit is szép számban megtaláljuk. Így az ókor híres orvosát, *Hippokratest* 9 kiadvány képviseli, *Aristotelesnek* úgyszólván az összes szaktudományra kiterjedő munkásságát 17 mű jelzi. *Theophrastos* 3 munkával, a matematikus *Euklides* 3 könyvvel szerepel, azonban *Archimedes* neve hiányzik a lajstromból. — Megtaláljuk a híres alexandriai csillagász és természettudós *Klaudios Ptolemaios* 2 munkáját, az orvostudós *Galenusnak* 6 művét.

Azonban a korra talán legjellemzőbbek mellett többek között megtaláljuk *Aeschines*, *Apollonios*, *Bion*, *Heliodoros*, *Lucianos*, *Menandros*, *Simonides*, *Solon*, *Tyrtaios* irodalmi műveit, *Diogenes*, *Dionis*, *Theophratos* filozófiai, *Arrianos* történeti, *Aretaeios*, *Oribasios* orvosi munkáit, továbbá *Appolodoros* nevét.

A római szerzőket is hasonlóan jelentős számban találjuk meg. Teljes képet kapunk a katalógusból a köztársaság korának nagy íróművészeiről. *Plautus*, a nagy komédiaíró és átdolgozó 4, a drámáiró *Terentius* 4, *Cato* 3, *Catullus* 2, *Caesar* 3, *Lucretius* 4, *Cicero* 29, *Sallustius* 9 kiadvánnyal szerepel.

Hiánytalan az „aranykor” is, hiszen *Horatiustól* 17, *Vergiliustól* 16, *Tibullustól* és *Propertiustól* egy-egy, *Ovidiustól* 9, és a történetíró *Liviustól* 2 művet találunk.

Teljes számban felleljük az „ezüstkor” íróit is. Megtaláljuk *Tacitus* több munkáját, *Senecát* 9 kiadvánnyal, a satírikus *Juvenalist*, az epigrammaköltő *Martialist* 3, az eposzíró *Lucanust* 2, *Phaedrust* 3 művel. A hanyatlás korának a katalógusban szép számban szereplő íróiból kiemelhető *Apuleius* 4, *Plinius* 4, *Quintilianus* 2, *Suetonius* 2 művével.

A római tudományos irodalom nagyjai közül *Ivanics* kölcsönkönyvtárában megtaláljuk *Varro* 3, a történetíró *Herodianus* 2, a hadtudós *Vegetius* 3 művét, de a könyvek között látjuk az építész *Vitruvius*, a mezőgazdasági író *Columella*, az orvostudós *Celsus* és *Scribonius Largus*, a filozófus *Epiktétos* munkáit is. Nem hiányzik *Sextus Rufus* és *Curtius Rufus* neve sem, de felleljük többek közt *Apicius* szakácsművészeti és *Frontinus* vízvezeték-építészeti könyvét is, majd *Marcus Aureliust*, a filozófus-császárt. Itt szükséges megemlíteni, hogy e munkák jelentős része német, illetve magyar nyelvű fordításban is szerepel.

Külön említhető meg az első századi zsidó történetíró: *Josephus Flavius* neve, majd a továbbiakban a már kereszténynek mondható ókor írói között *Lachtantius*, *Justinus*, *Basilius*, a gúnyversköltő *Claudianus*, a történetíró *Prokopios* és *Justinianus* császár műve.

2. A középkori szerzők az ókorhoz képest lényegesen kisebb számban vannak képviselve. Amint már láttuk a VI—XIV. századig mindössze 12 szerző 17 műve szerepel a lajstromban. Köztük megtaláljuk az arab *Avicenna* 3, *Albucasis Arabis* egy művét; a kolostori műveltség két nagyjának: *Boetius*nak és *Cassiodorus*nak több munkáját, majd a spanyol *Isidorus* művét, továbbá *Jordanis*nak a gótok eredetéről írt jelentős könyvét. Időrendileg itt említhető meg a XIV. századi ünnepeit perzsa költő: *Hafiz* neve is.

De az antik hagyományok földjén, Itáliában már a XIII—XIV. században megjelennek a humanizmus előfutárai: *Petrarca*, *Dante*, *Boccaccio*. Meglepő, hogy közülük egyedül *Dante* nevét találjuk a jegyzékben.

3. A XV—XVI. század, a renaissance és a reformáció két százada legnagyobb szerzőitől a kölcsönkönyvtárban megjeljük Ambrozio *Calepino* híres *Dictionarium*-át, majd a jeles velencei nyomdász-író: *Aldo Manuzzio*, s a nagy olasz humanista: *Lorenzo Valla* műveit. Nem hiányzik *Machiavelli*, *Ariosto* neve sem: az előbbit *Értekezések Titus Livius Első 10 Könyvéről* c. munkája, az utóbbit *Örjögő Lóránt* c. műve képviseli. — Megtalálható *Erasmus* 4 kiadmánya, a nyelvész-pedagógus *Sturm* 2 műve; *Rabelais Gargantua és Pantagruel* című műve, *Chamoës* munkája, *Tasso* 5 műve, köztük a *Megszabadított Jeruzsálem* magyar fordításban; *Cervantes* 4 kiadványa; *Shakespeare* művei 21 kötetben német nyelven olvashatók, a *Hamlet* pedig *Kazinczy* fordításában magyarul. A nagy esszéíró *Montaigne* 4 kiadvánnyal található. — A lajstromban szerepel a regényíró olasz *Guarini*, a nápolyi *Sannazaro* neve is, s a tudós holland *Lipsius*nak 4 művét olvashatjuk. — Nem található viszont a könyvtárban *Villon*, *Morus*, *Aretino*, *Du Bellay*, *Ronsard* egy műve sem.

A korszak nyelvtudományát mintegy tucat nyelvészeti munka képviseli, köztük a bizánci híres tudós humanistának, a hellén nyelv nagy tudósának *Laskaris*nak műve, továbbá *Tortellinek* 1501-ben Velencében kiadott orthográfiai munkája — a katalógus legrégibb darabja —; de meg kell említeni, mint érdekességet, egy 1597-ben Prágában kiadott négy nyelvű (cseh, latin, görög és német) szótárt és szólásgyűjteményt is.

4. A XVII. század a vártnál szegényebbnek mutatkozik. A mai értelemben vett legnagyobb és legközismertebb szerzők nevei nem hiányoznak ugyan, de a kor több nagy írójának nevét nem találjuk. — *Miltont* 5, *Molière*-t 5, *Racine*-t 3, *Scarront* 4, *Fontenelle*-t 4, *Boileau*-t 2, *Fénéront* 9 könyve képviseli, de megtaláljuk *La Rochefoucauld*, *La Fontaine*, *Opitz*, *Marino*, *Corneille*, *Gracian* nevét is. Ez utóbbinak 6 kiadványa szerepel a jegyzékben, melyek között a *Bölcs és fi-*

gyelmes udvari ember c. munkája öt nyelven, köztük magyarul is olvasható. — Azonban *Drayton*, *Ben Jonson*, *Regnier*, *D'Aubigné*, *Gongóra*, *Moreto*, *Calderon*, *Bossuet*, *Defoe* neve nem található, hogy csak a legközismertebbeket említsük. Talán közrejátszott ebben az is, hogy e század a nagy franciák mellett a spanyol irodalom fénykora volt, s a spanyol irodalom általában kevésbé jutott el ide. — *Comenius* Jánostól, a század legnagyobb pedagógusától kilenc művet találunk a jegyzékben, köztük van 1727. évi debreceni kiadásban a sárospataki iskola részére írt munkája is: *Eruditiones scholasticae pars prima: Vestibulum, rerum et linguarum fundamente exhibens...* címen.

A könnyen megközelíthető német irodalomból a már említett *Martin Opitzon* kívül a lírikus és drámaíró *A. Gryphius* és a kritikus *Christian Wernicke* művei emelhetők még ki.

5. A *XVIII. század* nagy írói úgyszólván kivétel nélkül megtalálhatók. *Swift* 3, *Le Sage* 5, *Pope* 8, *Montesquieu* 3, *Metastasio* 8 művével szerepel, de nem hiányzik a jegyzékből a francia *Crébillon*, *Leibniz*, az angol *Addison*, *Richardson* neve sem. *Samuel Johnson*t nem irodalmi munkája, hanem élete főműve: nagy angol szótára képviseli. Természetszerű, hogy *Voltaire*-nek 22 kiadványa szerepel, köztük színműveinek jórésze, nagy eposza, a *Henriade*, s levelei francia, német és magyar nyelven. Ugyanakkor *Prévost*, *Marivaux* neve nem található.

De időrendi sorrendben haladva olvashatjuk *J. Ch. Gottsched*, *Hume*, *Young*, *Hervey*, *Fielding*, s a két híres svájci kritikus: *J. J. Bodmer* és *J. J. Breitinger* munkáit. A századában népszerű *C. F. Gellert* 8 művel található, *Goldoni*t 5, *Diderot*-t 3, *Klopstock*ot 5, *Marmontel*t 11, *Sterne*-t 6 könyve képviseli, s persze *Rousseau* neve sem hiányzik, ámbár mindössze egy fiatalkori művel, amely az énektanulás módszertanával foglalkozik. A nagy német tudóstól, *Lessing*től 10 kiadványt találunk, a híres angol regényírótól: *Oliver Goldsmith*től 5 művet olvashatunk. *Goethét*ől 8 mű látható: többek között a *Clavigo*, *Götz von Berlichingen*, *Stella*, *Die Leiden des jungen Werthers* című műve, továbbá nyolc kötetben összegyűjtött munkái. *Herder* 5, *Bürger* 2 kiadvánnyal szerepel. A saját századuknak legnépszerűbb, divatos írói közül *Wieland*, *Iffland*, *Kotzebue* neve olvasható legtöbbször a jegyzékben: 34, 33, illetve 51 könyvvel. *Schiller* drámáit 10 kiadványban találjuk meg. Megemlíthető *Goldoni* vetélytársának: *Carlo Gozzin*ak neve is. — A századforduló éveiben megjelent művek szerzőiből *Matthiesson*, *Kleist*, *Fridrich Schlegel* nevét találjuk.

Természetesen a „nagyok” mellett még sok szerző szerepel. Így a németektől ott találjuk a kritikus *H. Brockes*, a költő *A. Haller*, *F. Hagedorn*, *J. W. L. Gleim*, *K. W. Ramler*, *J. G. Jacobi*, *S. Gessner*, *K. A. Kortum*, *M. A. Thümmel*, *J. K. A. Musäus*, *C. F. Weisse*, *Th. Abbt*, az esztétikus *J. A. Sulzer* és *Cr. Carve*, az irodalomtörténész *A. W. Schlegel* munkáit; a franciák közül a drámaíró *J. F. Regnard*, a költő *J. Delille* és *J. P. Florian* műveit.

6. Számos érdekes vagy értékes egyéb vonatkozású munkát lehetne még felsorolni. Így ki kell emelni *Lind Olaf* német—svéd szótárát, *Voisard* (F. X.) *Elementa linguae Gallicae cum vocabulario gallico — germanico — latino — hungarico — italicico etc.* Budae. 1778. című munkáját, *Rosa* (W. I.) 1672. évi prágai kiadású cseh gramatikáját, *Sinkai* György román nyelvészeti könyvét, *Korabinsky* J. M. kis török szótárát, német, magyar és cseh jelentésükkel és nyelvtannal; majd *Breithaupt*nak a titkosírásokról és betűzésükről, *Blumauern*nak a könyvnyomás

művészetéről, a német C. G. Schwarznak a könyvdíszítés történetéről írt művét, stb.

Az antik kor irodalmáról és régiségeiről szóló művek közül ki kell emelni *Nizzoli* kincsesházát *Ciceró*ból, *Poleni* (Joh.) feldolgozását *Vitruvius Architecturájáról*, *Poletti* (F.) illusztrált könyvét a *Forum Romanum*ról, *Robortelli* (F.) 1529. *De Convenientia Supputationis Livianae Ann. c. Marmorib. rom. q. in Capitol. etc. Patav.* 557. Fol. című, továbbá a rómaiak életéről és életmódjáról írt művét.

Megemlítendőek továbbá a nagy gyűjteményes kiadások, mint a *Scriptores rei rusticae* (Lipcese, 1735.), a *Scriptores historiae romanae* (Frankfurt, 1590.); az ókori orvostudósok, költők összegyűjtött művei; a gótok, vandálok, perzsák történetíróinak gyűjteményes kiadásai (Lugd. 1594.).

7. A magyar szerzőket, illetve műveiket vizsgálva megállapítható, hogy magyar nyelven írt munkáikon kívül 38 idegen nyelven írt művük található a lajstromban, mégpedig 24 latin, 13 német és egy szláv nyelvű. A nem eredeti, hanem magyarra fordított művek száma 95.

Időrendileg *Pázmány Péter* neve az első a jegyzékben. Igaz, hogy közvetve, mert *Szaicz* válogatásában megjelent *Kis magyar Phraseológia, vagy magyar Cicero, azaz Válogatott mondások Pázmány Péter Prédikációiból*. Pozsony. 1788. 8. címen látjuk, majd *Szenczi Molnár* Albert híres latin—magyar—görög—német nyelvű szótára következik. — *Balassi, Mikes, Rimay, Zrínyi, Amadé* nevét nem olvashatjuk a jegyzékben, *Gyöngyösi* István költeményeinek egy kötetét már megtaláljuk.

Megleljük *Faludi* Ferenc költeményeit, *Bölcs emberét*, s a *Téli Éjtszakák, v. is a téli Estidőnek Unalmait enyhítő Beszédék* című művét, 1787. évi első pozsonyi kiadásában. Megvan *Sajnovics* *Demonstrációja* is.

A felvilágosodás kora, s a századforduló íróinak nevét úgyszólván teljes számban olvashatjuk a jegyzékben. *Bessenyeinek* 14, *Baróti Szabó Dávidnak* 5, *Báróczi* *nak* 2 könyvét találjuk meg; *Révai* Miklóstól 7 kiadványa között verseit, *Antiquitates*ét és latin nyelven írt nyelvészeti munkáit látjuk. Fellelhetők a soproni *Kis János* versei, a komáromi *Péczeli* József szerkesztette *Mindenes Gyűjtemény*. *Orczy* Lőrinc és *Barcsay* Ábrahám költeményei. Ezt követően *Pálóczy Horváth* *Ádámnak* 3, *Dugonicsnak* 5, *Kazinczynak* 4 művét találjuk, természetesen a *Mon-dolat* és a *Felelet* sem hiányzik. *Batsányinak* viszont egy műve sem szerepel.

Csokonaitól *Poétai Munkáit, Anakreoni dalait, a Dorottyát*, s az *Alkalmatosság-ra* írt verseit találjuk a jegyzékben. *Kármán* neve nem szerepel, de *Anyost* 2, *Virág* Benedeket 6, *Aranka* Györgyöt 2 mű képviseli. Ott találjuk *Verseghy* Ferenc *A tiszta magyarság* c. munkáját, s a lajstrom megjelenése előtti évekből *Kisfaludy* Sándor *Himfy szerelmei* és *Regék a magyar előidőkből* című művét; *Berzsenyi* és *Dayka* verseit, továbbá *Pápay* Sámuelnek *A magyar literatura esmerete* című munkáját.

Gyarmathy Sámuelnek 3 jelentős nyelvészeti munkáját, *Dombay* Ferencnek, a jeles orientalistának az arabok, perzsák, törökök filozófiáját népszerűen ismertető művét; *Szaller* Györgynek, a pozsonyi akadémia tanárának, nyelvtudományi könyvét, gróf *Teleki Lászlónak* *A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esedezései* című munkáját is a jegyzékben találjuk.

A legkorábban kiadott magyar szerzőjű mű *Kisviczai* Péternek, az eperjesi, majd kassai evangélikus lelkésznek 1713-ban *Bártfán* megjelent munkája: *Bölcs mondások gyűjteménye a tanulmányosság részére*.

A nyelvészeti, nyelvtani, továbbá a nyelvhasználat kérdéseivel foglalkozó művek között a továbbiakban megtaláljuk többek között *Adami Mihály*, *Agoston Antal*, *Beregszászi Nagy Pál*, *Decsi Sámuel*, *Gáti István*, *Kálmár György*, *Márton József és István*, *Müller Jakab Ferdinánd*, *Szürmay Antal*, *Czinke Ferenc*, *Ribinyi János* nevét, továbbá *Noszkó A. Virág-szótárát*. A régiségekkel foglalkozó művek közül *Stipsics* görög és római régészettel foglalkozó művét, *Molnár Jánosnak A régi jeles épületekről* írt munkáját említhetjük.

A 95 fordítás megoszlása a következő: németből 34, latinból 18, olaszból 3, franciából 19, görögből 12, angolból 7, spanyolból 2 művet fordítottak.

A következő nevesebb külföldi szerzőket találjuk magyarra fordítva a könyvjegyzékben (zárójelben a fordított művek száma, ha egynél több van):

A görög szerzők közül *Aeschylus*, *Aesopus*, *Anakreon* (2), *Homeros*, *Phaedrus*, *Pindaros*, *Plutarchos* (3), *Xenophon*;

a római íróktól *Boetius*, *Cato*, *Cicero* (5), *Horatius* (3), *Julianus* császár (2), *Ovidius*, *Cornelius Nepos* (2), *Sallustius*, *Vergilius* művét látjuk.

A németek közül *II. Frigyes* király, *Gessner S.* (5), *Goethe* (3), *Herder*, *Kleist* (2), *Kotzebue* (3), *Lessing*, *Wieland* (3) neve szerepel; az angoloktól *Hervey*, *Milton*, *Ossian*, *Pope*, *Shakespeare*, *Sterne*, *Young* műve olvasható; a francia írók közül *Fénélon* (2), *Marmonel* (4), *Montaigne*, *Montesquieu*, *Voltaire* (7), munkáját látjuk; végül az olasz *Metastasius* és *Tasso*, s a spanyol *Gracian* (2) olvasható magyar nyelvű fordításban.

V

Ivanics Zsigmond kölcsonkönyvtárának értékét az egykorú budai és pesti kölcsonkönyvtárakkal történő rövid összehasonlítás világíthatja meg a legjobban.

Budán a Vízivárosban 1819-ben *Burián Pál* nyitotta meg kölcsonkönyvtárát, katalógust is kiadva,²⁸ míg Pesten a Ferenciek terén *Müller József* kölcsonkönyvtára működött, ki kölcsonkönyveinek jegyzékét 1814-ben adta ki.²⁹

Burián jegyzéke három részben jelent meg, az I. és II. 1819-ben, a III. 1820-ban, majd 6 pótejgyezéket tesz közzé. Szakozási rendet nem alkalmaz, nyilván azért sem, mert könyvtára főleg szórakoztató műveket tartalmaz. Jegyzékei — a pótlásokkal együtt — 2044 tételt tartalmaznak. Túlnyomó részük német nyelvű, mindössze 43 latin (illetve görög), 138 francia, 8 angol és 48 magyar nyelvű. — Érdekes, hogy magyar nyelvű művek csak a pótejgyezékben szerepelnek; talán a keresettség tette ezt indokolttá. A magyar nyelvű művek nagyrésze fordítás.

Könyveinek kiadási éve általában a századforduló környékén van, 1750. év előtti — néhány latin nyelvű könyv kivételével — nincsen. A legrégebbi kiadású *Isokrates* műve 1594. évből.

Burián nyilvánvalóan olvasóközönségét elsősorban a vízivárosi polgárság, mesteremberek köréből kívánta megnyerni, kik jelentős részükben németek voltak, a szórakozáson kívül különösebb igényük nem volt. Válogatásának tartalmi része is erre utal.

Müller József kölcsonkönyvtárának jegyzéke 3678 tételt tartalmaz, ez azonban az összes szakterületet átöleli. Szakozási rendszere korszerűtlenebb *Ivanics* tervezett rendszerénél, de így is megállapítható, hogy az *Ivanics*-féle kölcsonzési jegyzékben tárgyalt szakterületet *Müllernél* mintegy 2300 kötet képviseli. (Meg kell említeni, hogy *Müller* minden egyes kötetnek külön számozást ad.)

Müller jegyzékének bevezetője és kölcsönzési szabályzata csak német nyelvű, s könyveinek legnagyobb része szintén német, mindössze 31 latin, 181 pedig francia, olasz, angol nyelvű. Magyar nyelvű könyve egyetlen darab sincsen.

A görög és római írókat mindössze 116 kötet képviseli, szemben *Ivanics* 451 tételével. Elsősorban korának olvasott íróira támaszkodik, így pl. *Kotzebue* prózáját 177, *La Fontaine*-ét 495, *Schiller* színműveit 36 kötet tartalmazza. Jelentős számban találjuk könyvtárában e korszakban olyan népszerű „ponyva” irodalmat, a kalendáriumokat és népkönyveket, továbbá az ifjúsági irodalmat.

Kölcsönkönyveinek kiadási éve jórészt a századforduló környékére esik.

Müller kölcsönkönyvtárának összeválogatásánál nyilvánvalóan arra törekedett, hogy a legkeresettebb és legnépszerűbb könyvek álljanak az olvasóközhöz rendelkezésére, figyelemmel elsősorban a pesti német polgárság, továbbá a közeli egyetem németül tudó ifjúságának ízlésére.

A kölcsönzési árakat összevetve Mülleré azonos *Ivanics*éval, míg *Burián*é lényegesen olcsóbb, mindössze 12 Ft évenként.

E két jelentős kölcsönkönyvtárat összehasonlítva *Ivanics*éval megállapítható, hogy *Ivanics* bevezetője és kölcsönzési szabályzata világosabb, pontosabb, emellett az egyetlen, aki ezeket a szabályokat magyar nyelven is közli; szakozási rendje a másik kettőhöz képest korszerű, címléírasi módja logikus, világos, valamennyi közül a legszakoszerűbb.

Emellett *Ivanics* kölcsönkönyvtára Müllerénél és *Burián*énál jelentősen nagyobb mennyiségű magyar nyelvű könyvet tartalmaz; ugyanakkor a görög és római irodalom lényegesebben nagyobb számban szerepel: e korszak összes jelentős képviselőjét megtaláljuk nála. De könyveivel a középkor és újkor minden korszakáról is igyekszik képet nyújtani. Így könyvtára színvonala jelentősen magasabb, mint Müller és *Burián* elsősorban szórakoztató célkitűzésű kölcsönkönyvtáraié.

Megállapítható mindezek alapján, hogy Müller és *Burián* a német polgárság ízlésére alapította könyveinek kiválasztását, teljesen érthető módon, hiszen a kölcsönkönyvtárak forgalma így látszott leginkább biztosítottnak, addig *Ivanics* — ha figyelemmel volt is erre — inkább a kor művelt magyar nemesi értelmiségére alapozta üzletét: könyvvállománya inkább megfelel e réteg erősen klasszikus alapú műveltségének és ugyanakkor erős, politikailag indokolt igényének a magyarnyelvűségre. A vállalkozás pangását viszont talán éppen ez a körülmény okozta: e réteg — bár csirái Budán az 1785 óta odahelyezett országos főhatóságok tisztviselői karában már képviselve voltak — nem volt olyan nagy létszámú, hogy *Ivanics* vállalkozását eltarthatta volna. Már csak azért sem, mert feltehető, hogy e réteg korszakunkban saját könyvtárral is rendelkezett — mint ahogy *Ivanics* könyvjegyzékét nézegetve nem egyszer az a benyomásunk, hogy anyaga maga is elsősorban ilyen köz- vagy főnemesi magánkönyvtárak megvásárlásából származik. (Talán összefüggésben e könyvtárak a korszak megkövetelte felújításával, s a régi, jórészt klasszikus anyag egy részének kiselejtezésével?)

Mindenesetre nyugodtan megállapítható, hogy *Ivanics* Zsigmond 150 évvel ezelőtt megjelent kölcsönkönyvtári lajstroma egy komoly szaktudással rendelkező ember gondos, szép, jól áttekinthető rendszeres munkája, korának hasonló intézményeihez képest jó minőségű tartalommal.

Jegyzetek

1. Lécés Károly: *A pesti magyar olvasó-kabinet megalapítása és könyvállománya.* = *Magy. Könyvszle.* 1959. 345—356 l.
2. Uo.
3. Csatkai Endre: *Régi soproni könyvgyűjtők, könyvesboltok és olvasókabinetek.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 54—61. l.
4. Lécés i. h.
5. Szemző Piroska: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* = *Magy. Könyvszle.* 1939. 165—175. l.
6. Kókay György: *Az első magyar kölcsönkönyvtárak történetéhez.* = *Magy. Könyvszle.* 1957. 217—275. l.
7. Szemző i. h. és Kulcsár Adorján: *Olvasóközönségünk 1800 táján.* Bp. 1943. 27. l.
8. Csatkai i. h. és Szemző i. h.
9. Szemző i. h. és Lécés i. h.
10. Pápay Sámuel: *A magyar irodalom esmérete.* Veszprém 1808.
11. Kulcsár i. m.
12. Haraszi Károly: *A legelső pesti antiquár könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár a 19. sz. elején.* Corvina. 1913. 13. sz. 66. l.
13. Szemző i. h.
14. Haraszi i. h. és Gárdonyi Albert: *Régi pesti könyvkereskedők.* Bp. 1930. 89—93. l.
15. Lécés i. h.
16. Gárdonyi i. m.
17. Gárdonyi i. m.
18. Kósa János: *A magyar kölcsönkönyvtárak kezdetei.* (Kiegészítés Szemző Piroska összeállításához.) = *Magy. Könyvszle.* 1939. 463. l.
19. Gárdonyi i. m. és Haraszi i. h.
20. Haraszi i. h.
21. Gárdonyi i. m.
22. Haraszi i. h.
23. Gárdonyi i. m.
24. Haraszi i. h. és Gárdonyi i. m.
25. Lécés i. h.
26. V. Windisch Éva: *Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai a reformkorban.* Bp. 1961. 4—5. l. (Kny. Tanulmányok Budapest múltjából XIV. k.)
27. Ivanics Zsigmond *Közönséges Kölcsönkönyvtárjának Lajstroma.* 1 ső szám. Buda 1817. XI. 1.
28. Burján Pál: *Verzeichniß der Bücher, welche bei — Buchhändler ... zum lesen ausgeliehen werden.* 1. Abt. Ofen 1819.
29. Müller Joseph: *Verzeichniß der Bücher, welche bei — Buchhändler ... zum Lesen ausgeliehen werden.* Pest 1814.

Die Leihbibliothek Ivanics's

K. KIS

Die erste ungarische Leihbibliothek wurde 1787 in Sopron (Ödenburg) gegründet. Demnach gründeten noch einige Buchhändler in Pest, Pozsony (Pressburg) und Győr (Raab) Leihbibliotheken. Unter diesen muss die von Gábor *Mossotzi Institoris* im Jahre 1793 ins Leben gerufene Bibliothek, die nur ungarische Werke enthielt, mit besonderem Nachdruck erwähnt werden. Von der unter *Franz I.* stets zunehmenden Reaktion wurden 1799 diese Institute verboten. Erst ca. nach einem Jahrzehnt eröffneten dann in Pest József *Müller* (1811) und József *Leyrer* (1813), in Buda Zsigmond *Ivanics* (1817, d. h. vor genau 150 Jahren) ihre Leihbibliotheken.

Ivanics war ein gebildeter, studierter Mann, besass erst in Wien, dann in Buda eine Buchhandlung und beinahe zur Zeit der Gründung seiner Leihbibliothek eröffnete er in Pest

sein Antiquariat. Auch mit seiner Budaer Leihbibliothek wollte er stets nach Pest umsiedeln, seine Absicht konnte er aber bis zu seinem Tode nicht verwirklichen. Das Titelverzeichnis seiner Bibliothek liess Ivanics in ungarischer und in deutscher Sprache veröffentlichen. In der Einleitung teilte er die Vorschriften zur Buchleihe, sowie die Gesichtspunkte, nach denen er die Auswahl der Bücher getroffen hatte, mit. Das Verzeichnis enthielt nur die ins pädagogische und ins „philologische“ Fach eingereihten Bücher. Für die anderen Fachgebiete konnte er keine Verzeichnisse mehr veröffentlichen. Die Liste enthält 1992 Titel, von denen 1811 ins philologische Fach (sprachwissenschaftliche Studien, Werke antiker, mittelalterlicher und neuzeitlicher Autoren) eingeordnet wurden. 11% dieser Werke sind ungarisch, je 40% lateinisch und deutsch. Es gibt darunter ziemlich viele — 72 Titel — Ausgaben aus dem 16 Jh. 214 Werke des ganzen Materials sind in Ungarn erschienen.

Wenn wir den Inhalt der Bücher untersuchen, so können wir feststellen, dass alle namhaften Vertreter der griechisch-römischen Literatur aufzufinden sind. *Ivanics* wollte aber durch seine Bücher auch einen Überblick über sämtliche Epochen des Mittelalters und der Neuzeit bieten. Auch die bedeutendsten ungarischen Schriftsteller des XVIII. Jhs. und der Jahrhundertwende nahm er in seine Bibliothek auf.

Wenn wir seine Bibliothek mit der seiner beiden Zeitgenossen (*József Müller* und *Pál Burján*) vergleichen, stellt sich heraus, dass die Einleitung und Leihvorschriften *Ivanics'* klarer, genauer und auch in ungarischer Sprache abgefasst sind, und auch das inhaltliche Niveau seiner Sammlung sich als das höchste erweist.

Bei der Bewertung seiner Bibliothek müssen wir auch feststellen, dass obwohl sich *Ivanics* auch nach dem literarischen Geschmack des Budaer und Pester deutschsprachigen Bürgertums richtete, sein Geschäft hat er doch auf die gebildete ungarische adlige Intelligenz gegründet. Sein Unternehmen musste vielleicht auch deshalb stocken, weil dieser Schicht noch relativ klein war, bzw. zumeist selbst über eigene Bibliotheken verfügte. Es muss auch in Frage gestellt werden, ob selbst die *Ivanics'sche* Leihbibliothek nicht aus erworbenen Privatbibliotheken des mittleren und höheren Adels entstand.